

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Кузьменко Я.П.,
к.ю.н., асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена історико-правовим аспектам права людини на життя. У статті розглядається система історико-правових та теоретико-правових концепцій прав людини, положення сучасного законодавства України та інших держав щодо права людини на життя, їх співвідношення з суспільно-правовою практикою, а також сутність теоретико-правового феномену права людини на життя, правові проблеми щодо поняття, принципів та гарантій реалізації досліджуваного права. Конституція України визнає життя людини однією з найвищих соціальних цінностей Української держави, що стало свідченням належної суспільної оцінки особистих немайнових прав фізичної особи та спрямованості суспільного розвитку на Конституції України права людини на її найбільшу цінність – на життя.

Ключові слова: життя людини, право людини на життя, суб'єктивне право людини на життя, Конституція України, історико-правовий аспект, теоретико-правовий аспект.

Кузьменко Я.П. / ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЗНЬ: ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ / Белоцерковский национальный аграрный университет, Украина

Статья посвящена историко-правовым аспектам права человека на жизнь. В статье рассматривается система историко-правовых и теоретико-правовых концепций прав человека, положения современного законодательства Украины и других государств о праве человека на жизнь, их соотношение с общественно-правовой практикой, а также Сущность теоретико-правового феномена права человека на жизнь, правовые проблемы относительно понятия, принципов и гарантий реализации исследуемого права. Конституция Украины признает жизни человека одной из высших социальных ценностей Украинского государства, стало свидетельством надлежащей общественной оценки личных неимущественных прав физического лица и направленности общественного развития на всестороннее обеспечение прав и свобод человека. Поэтому вполне логичным и последовательным является провозглашение в Конституции Украины права человека на его наибольшую ценность – на жизнь.

Ключевые слова: жизнь человека, право человека на жизнь, субъективное право человека на жизнь, Конституция Украины, историко-правовой аспект, теоретико-правовой аспект.

Kuzmenko Y.P. / THE RIGHT TO LIFE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS / National agrarian university of Bila Tserkva, Ukraine

The article is devoted to the historical and legal aspects of the right to life. The article examines the historical and legal system and theoretical legal concepts of human rights, the provisions of the modern legislation of Ukraine and other countries on the human right to life, their relation to the social and legal practices. The essence of the theoretical and legal phenomenon of the human right to life, legal issues regarding concepts, principles and guarantees of the rights of the test. The Constitution of Ukraine recognizes human life one of the highest social values of the Ukrainian state, which was evidence of a proper assessment of social moral rights of the individual and social development focus on comprehensive protection of rights and freedoms. Therefore, it is logical and consistent proclamation of the Constitution of Ukraine human rights at its greatest value – for life.

Study of the right to life is urgently needed. It involves scientific analysis of its theoretical and legal origins, ideas that historically preceded the design concept of the right to life in its present form, the definition of the legal nature of multidimensional law. The right to life is a fundamental right, the most important value of human civilization, which has gained recognition and securing in the constitutions of many countries.

Key words: human life, right to life, subjective right to life, the Constitution of Ukraine, philosophical reflection, philosophical knowledge, philosophical and legal interpretation.

З часу доби Відродження починається розвиток ідей прав людини, зокрема права на життя, в їх сучасному розумінні. Право на життя проголошується природним та невідчужуваним; природним законом обґрунтовується здатність людини до щастя, її прагнення щастя, заборона людині шкодити власному життю, невідчужуваний характер права самозахисту, обов'язок керуватися законом самозбереження. З XVIII ст. відбувається поступове опрацювання ідеї права на життя як багатоаспектної правової та філософської категорії на відміну від попередньої історії людства, яку можна визначити як позитивізація права на життя у вузькому сенсі (тобто встановлення законодавчих санкцій за свавільне позбавлення людини життя). Враховуючи певну законодавчу невизначеність в Україні як щодо принципів тлумачення і захисту права людини на життя, так і правових меж досліджуваного права, доцільним є прийняття відповідного закону, що врегулює всі основні питання щодо права людини на життя [2, с. 37].

Поділяючи існування людини на природний і громадянський стан, філософи Нового часу пов'язують певні права людини (і право на життя в тому числі) саме з природним станом. Природним законом обґрунтовується заборона людині шкодити своєму власному життю та життю інших, обов'язок керуватися законом самозбереження та невідчужуваний характер права самозахисту. З XVIII ст. право на життя стає однією з головних проблем філо-

софської рефлексії та критичних пошуків інших наук. На відміну від попередньої історії людства, яку можна визначити як позитивізацію права на життя у вузькому сенсі і встановлення відповідних санкцій за свавільне позбавлення людини життя, із XVIII ст. відбувається поступове опрацювання ідеї права на життя як багатоаспектної правової та філософської категорії [3, с. 55].

Визначення і подолання прогалин у системі гарантій права людини на життя є завданням не тільки теорії держави і права, а й є нагальною потребою суспільно-правової практики. Аналіз правових можливостей, що утворюють зміст права на життя, потребує подальшого наукового опрацювання у площині як теорії держави і права, так і всіх суспільних наук.

Актуальними і необхідними чинниками дослідження права на життя є:

– подолання залишків того праворозуміння, яке було характерним для правового позитивізму. У контексті поглибленого тлумачення права людини на життя це означає відмову від спрощення та зведення його до біологічного існування;

– стан опрацювання ідей про право людини на життя у вітчизняній правовій науці та закріплення їх у законодавстві потребує визначення змісту правових явищ, які утворюють біологічний, соціальний та духовний світи існування людини. Це потребує ґрунтовного аналізу вітчизняного і закордонного законодавства, суспільно-правової

практики та міжнародних документів щодо прав людини як багатоаспектного явища;

– право на життя як унікальний правовий феномен, що визначає сферу вільної самореалізації та розвитку соціо-біо-духовної істоти, людини, потребує надійних та ефективних гарантій з боку держави;

– не зважаючи на загально визнану цінність життя людини та її права на життя, законодавча та правозастосовча практика України та інших держав світу не завжди повною мірою відповідає вимогам гарантування та захисту цього права, створення умов його вільної реалізації. Звідси актуальності набувають питання вдосконалення правових механізмів реалізації права на життя, визначення правових принципів його охорони.

Різні аспекти історії формування ідей, сутності та гарантій права людини на життя привертала увагу багатьох дослідників, серед них: С. Алексєєв, В. Бурдін, А. Воронін, В. Гацелок, К. Гориславський, М. Гуренко, Ю. Дмитрієв, О. Домбровська, О. Івченко, О. Капінус, М. Ковальов, Л. Крашицька, Л. Лінік, М. Малєйна, О. Малишев, О. Мірошніченко, Г. Миронова, О. Попов, П. Рабінович, Г. Романовський, Н. Сафонова, А. Соловійов, Я. Триньова, С. Цоколов, Р. Шарапов, С. Шевчук, Н. Шепелева. [4, с. 65].

Правові уявлення про сутність цього фундаментального права поступово збагачуються як завдяки здобуткам теорії держави та права, так і завдяки теоретичним надбанням інших юридичних наук. Але ще й досі бракує комплексних досліджень сутності права людини на життя саме в площині теорії держави та права.

Теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання виявляється в обґрунтуванні багатоаспектності права людини на життя, яке включає право на біологічне (вітальне), соціальне та духовне існування, розвиток та відтворення. Право людини на життя – це свобода людини безпосередньо реалізовувати можливості, які вона має внаслідок своєї належності до виду *Homo sapiens*, та задовольняти необхідні сутнісно-якісні біологічні, соціальні, духовні, економічні та інші потреби, неподільні із самою людиною, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути всезагальними. До системи ознак права на життя поряд з його багатоаспектністю можна віднести: значущість цього права, фундаментальність, універсальність, високий ступінь захищеності, наявність специфічного неподільного із самим суб'єктом об'єкту, невід'ємність, пріоритетність, особливий механізм реалізації, неможливість правонаступництва, неоновлюваність, сталість, всезагальність, індивідуальний і недискримінаційний характер, абсолютність (необмежене коло суб'єктів зобов'язане поважати та не порушувати вказане право). Науковці вважають, що суб'єктивне право людини на життя складається з чотирьох правомочностей:

По-перше, це право діяти певним чином чи утримуватися від певних дій: можливість обирати безпечний стиль життя, ті чи інші засоби, щоб підтримувати своє біологічне, духовне та соціальне існування. Ці можливості втілюються у власній поведінці людини. По-друге, це право на вимогу належної поведінки від усіх інших суб'єктів (дії держави, спрямовані на захист людини від свавільного позбавлення життя, в тому числі від тероризму, екологічної кризи, медичних, виробничих, транспортних та інших ризиків).

По-третє, це права, що впливають із заборони посягання на життя іншої особи та можливості захисту власного життя: право на домагання, яке полягає в можливості звернутися до держави щодо ефективного правового захисту свого життя, захищати власними силами своє життя і здоров'я, біологічну, соціальну та духовну ідентичність від протиправних посягань.

По-четверте, це право на вільне користування життям як власним благом, продовження свого біологічного роду; можливість вільно розпорядитися власним життям.

Правомоччям, що впливають із права на життя, кореспондують певні обов'язки як самої людини, так і інших суб'єктів права: утримуватися від протиправних чи свавільних порушень прав інших людей, надати допомогу, в тому числі правову, для захисту права на життя, притягнути винних у порушенні цього права до відповідальності.

Аналіз правових можливостей, які пов'язані з якістю життя людини, дозволяє акцентувати значення гідного існування для реалізації права на життя у його широкому розумінні (належний прожитковий мінімум, відповідні йому заробітна плата, пенсійне та інші види соціального забезпечення; необхідний для існування у суспільстві рівень освіти; вільний доступ до духовних «скарбів» людства, можливість вільної духовної самореалізації).

Необхідною можливістю, що утворює зміст права на життя, є право на безпеку, порушення якого здатне створити серйозні погрози досліджуваному праву. Виходячи з широкого розуміння безпеки, зроблено висновок про численні напрями її додержання для реалізації права на життя: безпечне довкілля; профілактика найбільш небезпечних форм злочинності; безпека новітніх технологій та наукових експериментів на людях, що створюють загрозу життю та здоров'ю; система заходів для безпеки життя людини на транспорті, на виробництві; створення системи антитерористичних органів та заходів [2, с. 11].

Аналіз дискусійних питань, пов'язаних із ризиком для життя, дозволив розглянути в контексті реалізації права на життя право обирати форми діяльності, як пов'язані, так і не пов'язані з ризиком. Право обирати не ризиковані, а захищені форми діяльності передбачає: вимогати від держави в особі її органів під час бойових дій, антитерористичних операцій, катастроф техногенного характеру та інших обставин, що погрожують великій кількості людей, уникати невинуватих та неадекватних людських втрат, запобігати їм; право на самозахист (у тому числі необхідна оборона, крайня необхідність). Право обирати ризиковані види діяльності включає професії та спеціальності, які з великою долею вірогідності передбачають можливість смерті людини; участь у наукових експериментах, які створюють загрозу життю чи здоров'ю людини; свідомий вибір різних форм саморуйнівної поведінки, паління, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії. [6, с. 17-18].

У структурі права людини на життя визначено статичні та динамічні елементи (можливості). Статичні елементи утворюють змістовне незмінне ядро цього суб'єктивного права, бо без них самого права на життя не існує (заборона свавільного позбавлення життя, можливість самозахисту та опору насильству та інші). Вони ґрунтуються на принципах визнання унікальності, антропної гідності та невід'ємності життя людини. Динамічні елементи змісту права на життя є рухомими складовими і змінюються від однієї історичної епохи до іншої, поступово розширюючи та збагачуючи зміст досліджуваного права (можливість отримання кваліфікованої медичної допомоги, вимога жити у безпечному та нешкідливому природному середовищі у недалекому майбутньому; можливість за допомогою новітніх медичних технологій покращувати власні біологічні можливості).

Проблема однозначного визначення моменту виникнення права на життя в теорії права та правозастосовчій практиці ускладнюється багатьма чинниками, серед яких найважливішим є питання, де закінчується право жінки на репродуктивний вибір і де починається право ненародженої дитини на життя. Ступінь правової захищеності життя ненародженої дитини за українським законодавством залежить від терміну вагітності і зростає пропорційно її термінам. Це означає, що українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як власне людину, носія права на життя, хоча і може визнавати у випадках, встановлених законом, інтереси зачатої, але ще не народженої дитини.

У контексті визначення меж права людини на життя не можна задовольнитися войовничо-матеріалістичним тлумаченням життя людини і обмежувати сферу дії права людини на життя явищами тільки біологічного характеру. Внутрішньоутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини і має бути захищений правом так само, як і життя людини після народження на будь-якій його стадії. На практиці розв'язання цієї проблеми має відбуватися з урахуванням таких принципів: а) гуманізм; б) збереження людини як виду *homo sapiens*, що є турботою існуючого й майбутніх поколінь людей; в) життя кожної людини завжди є вищою цінністю порівняно з іншими суспільно-правовими цінностями; г) право на життя будь-якої людської істоти є гідним правового захисту з моменту запліднення; д) повага до антропної гідності людини; е) повага до права на життя інших людей; є) рівність людей щодо права на життя, його недискримінаційний характер; ж) визнання багатомірної біосоціодуховної сутності людини; з) принцип суб'єктоцентризму, тобто уявлення про людину як про активного суб'єкта, який здатен змінювати себе і світ навколо себе; и) принцип відповідальності людини за власні дії та свідомий вибір; і) збереження людиною своєї біоприродної основи й цілісності; й) принцип екогуманізму як органічна «вбудованість» життя окремої людини в оточуючий світ [6, с. 23].

У контексті аналізу правових норм національного законодавства України та норм міжнародного гуманітарного права простежується тісний зв'язок між правом на життя та правом на охорону здоров'я. Охорона здоров'я є системою заходів, головна мета яких – забезпечення й підтримка активного довголіття та життєдіяльності людини. Тому законодавчі гарантії права на охорону здоров'я слугують водночас і гарантіями права на життя.

Право на безпечне довкілля є ціннісно-правовою визначальною установкою, що спрямована на переважання необхідності досягнення безпечної якості навколишнього середовища заради збереження життя і здоров'я людини. Тому право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для здоров'я та добробуту, розглядається як еколого-правова гарантія реалізації права людини на життя [4, с. 67].

До спірних належать питання щодо «евтаназії» та «допомоги у самогубстві», які широко ставляться суспільно-правовою наукою і практикою багатьох держав.

Законодавча невизначеність щодо вказаних явищ спричиняє існування в деяких країнах «подвійних стандартів»: норми-заборони про застосування евтаназії знаходяться у протиріччі з розповсюдженою суспільно-правовою практикою, яка дозволяє «допомогу у самогубстві». Така практика певною мірою має місце і в Україні. Тому доцільно вважати легалізацію пасивної форми евтаназії визнанням права людини вільно розпорядитися власним життям та права на повагу до людської гідності.

Межі реалізації права людини на життя встановлюються також шляхом надання особі права на захист власного життя від протиправних посягань через використання можливостей, що надані інститутами крайньої необхідності та необхідної оборони.

Підводячи підсумок вищевикладеного, варто зазначити, що комплексне дослідження права людини на життя є нагальною потребою. Воно передбачає науковий аналіз його теоретико-правових витоків, ідей, що історично передували оформленню концепції права на життя в її сучасному вигляді, визначення юридичної природи цього багатоаспектного права. Історично першою ідеологічною передумовою виникнення ідей про право на життя слід вважати гуманізм, який вже в добу міфологічного та релігійного сприйняття світу був основою позначення цінності, самостійності та унікальності людського життя. Здійснений аналіз еволюції аксіологічних поглядів на життя людини дав змогу стверджувати, що в контексті релігійного (християнського) світогляду мало місце трактування природи людини як духовно-тілесної. Тлумачення духовного та тілесного в людині як антагоністичних сфер спричиняло піднесення духовної сутності людини при повному знеціненні людини тілесної або вітальної. Онтологічна сутність людського життя пов'язувалася з гріхопадінням людства, а її життя на землі – з процесом його спокутування. У середньовічній філософсько-правовій думці право на життя не розглядалася як самостійна категорія, бо релігійна аксіологія не залишала місця для життя людини як соціальної або навіть індивідуальної цінності. Статус людини у середньовічному світі, її відносини із соціумом будувалися на засадах, які можна визначити як всезагальна «презумпція винуватості». Отже, право людини на життя є фундаментальним правом, найважливішою цінністю людської цивілізації, яка здобула визнання та закріплення у конституціях багатьох країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства : [навч. посіб.]. – Х. : Факт, 2001. – 230 с.
2. Рогова О.Г. Аксіологічний аспект права людини на життя / О.Г. Рогова // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків : НЮА України, 2004. – Вип.68. – С.162–169.
2. Рогова О.Г. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз / О.Г. Рогова // Вісник АПРНУ. – 2005. – № 4(43). – С. 198–207.
3. Карась А. Етика свободи і солідарності у громадянському суспільстві / А. Карась // Незалежний культурологічний часопис «і». – Львів, 2001. – № 21. – С. 110–140.
4. Кузьміна Е.И. Психологія свободи : теорія і практика / Е.И. Кузьміна. – СПб. : Питер, 2007. – 336 с.
5. Мінченко О.В. Юридична освіта у США, ФРН та Австрії: порівняльно-правове дослідження / О.В. Мінченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2011. – № 1. – С. 104. – (Серія: Право та державне управління).
6. Петрухін І.Л. Проблеми юридичної освіти в Росії / І.Л. Петрухін // Держава і право. – 1996. – № 9. – С. 6.
7. Юридична освіта в Польщі // Правова освіта [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://law-edu.dp.ua/yurydychna-osvita-v-polshhi.html>.